

Zoran Arandelović

Ekonomski fakultet
Univerzitet u Nišu

Marija Petrović-Randelović

Ekonomski fakultet
Univerzitet u Nišu

UTICAJ DRŽAVE NA PRILIV I EFIKASNOST STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA

THE IMPACT OF THE STATE ON INFLOW AND EFFICIENCY ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT

Sažetak

Opšte je poznato i dobro dokumentovano u praksi da strane direktne investicije već pune dve decenije suvereno vladaju na globalnom nivou u ulozi promotera privrednog rasta i razvoja, posebno u zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji. Međutim, korišćenje stranih direktnih investicija na način koji doprinosi ostvarivanju dugoročnih ciljeva razvoja, osnovni je zadatak i glavni izazov sa kojim se suočavaju nosioci politike u zemljama u tranziciji. Praksa je potvrdila da bi, u cilju privlačenja većih tokova i punog apsorbovanja koristi od priliva stranih direktnih investicija, vlade zemalja u tranziciji trebalo ne da samo slede politiku "otvorenih vrata" za strane direktne investicije, već i da liberalniji režim prema stranim direktnim investicijama primenjuju u kombinaciji sa drugim merama podsticajne politike. Srpske vlasti su u toku poslednjih deset godina ostvarile zavidne rezultate u pogledu stvaranja povoljnog ambijenta za privlačenje stranih direktnih investicija. Međutim, u proteklom tranzicionom periodu ostvareni relativno nizak nivo priliva stranih direktnih investicija, praćen manjim modifikacijama u pogledu modela ulaska, ukazuje na urgentnu potrebu preduzimanja mera u pravcu poboljšanja kvaliteta investicionog ambijenta. Cilj ovog rada je da ukaže na značaj i ulogu države u podsticanju priliva i stvaranju uslova za maksimalno korišćenje pozitivnih razvojnih efekata stranih direktnih investicija, i da na osnovu sveobuhvatne analize investicionog ambijenta u Srbiji ukaže na moguće pravce njegovog poboljšanja.

Ključne reči: *politika zemlje domaćina, strane direktne investicije, uloga države u stvaranju podsticajnog investicionog ambijenta.*

Abstract

It is widely known and well documented in practice that foreign direct investment already two decades dominating on the global level as a promoter of economic growth and development, particularly in developing countries and countries in transition. However, the use of foreign direct investment in a manner that contributes to the long-term development goals, is the main task and the main challenge facing policy-makers in countries in transition. Practice has proved that, in order to attracting larger flows and fully absorbing the benefits of foreign direct investment, governments in the economies in transition should not only follow the "open door" policy for foreign direct investment, but also to more liberal regime for foreign direct investment used in combination with other measures of policy support. Serbian authorities during the last ten years achieved remarkable results in terms of creating a favorable environment for attracting foreign direct investment. However, in the previous transition period, it is achieved a relatively low level of FDI inflow, followed by relatively minor modification to the model entry, points to the urgent need to undertake measures aimed at improving the quality of the environment. The aim of this paper is to highlight the importance and role of government in stimulating the inflow and creating the conditions for maximum use of the positive developmental effects of foreign direct investment, and based on comprehensive analysis of investment environment in Serbia points to the possible directions for its improvement.

Key words: *host country policy, foreign direct investment, the role of the state in creating stimulative investment environment.*

Uvod

Većina nerazvijenih zemalja je do 1980. godine sledila politiku interno orijentisanog razvoja kreiranu na način koji je omogućio izolovanje nacionalnih ekonomija od uticaja svetskog tržišta, a u cilju stvaranja uslova za razvoj industrija u skladu sa sopstvenim komparativnim prednostima. Politika razvoja kroz uvoznú supstituciju bila je praćena zaštitnim carinama i subvencijama namenjenih ključnim industrijskim sektorima. Pored toga, nametanje zahteva na inostrane investitore predstavljalo je zajedničku karakteristiku politiku uvozne supstitucije (zahtevi u pogledu zapošljavanja domaće visoko kvalifikovane radne snage, nabavke inputa od domaćih proizvođača itd). Primenom takve politike je trebalo ostvariti sledeće ciljeve: povećanje stabilnosti domaće valute, povećanje kako domaćih, tako i inostranih investicija u valuti zemlje domaćina, kao i alokacija akumulacije na tačno određene razvojne prioritete.

Promene u svetskoj privredi u poslednje tri decenije ostvarile su značajne implikacije kako na razvijene i zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji, tako i na njihove međusobne odnose. Transformacija globalne ekonomije praćena je i fundamentalnim promenama u karakteru ekonomske politike, naročito u zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji. Politika razvoja zasnovana na uvoznú supstituciji i interno orijentisanom razvoju ustupila je mesto politici razvoja otvorene, sa svetom povezane tržišne privrede, kao uslova za ostvarivanje održivog rasta i razvoja. Razlozi takve promene u karakteru politike razvoja su brojni, premda se oni uglavnom svode na sledeće: dokazana neefikasnost strategije uvozne supstitucije, rast globalizovane proizvodnje i uspeh izvozno orijentisanih novoindustrijalizovanih azijskih ekonomija. Jedna od ključnih karakteristika procesa liberalizacije svetske privrede jeste otvaranje nacionalnih tržišta ka većem prilivu stranih direktnih investicija, kao sredstvu za ostvarivanje pristupa neophodnim materijalnim i nematerijalnim resursima razvoja.

Od druge polovine osamdesetih godina XX veka povećanje kvantuma stranih direktnih investicija, u uslovima opadanja zvaničnog kapitala, jasno ukazuje na njihovu razvojnu dimenziju u ukupnim međunarodnim tokovima kapitala. Ovu konstataciju potvrđuje i povećana ulazna dinamika investicionih tokova u zemlje u razvoju i

zemlje u tranziciji naročito uslovljena otvaranjem njihovih ekonomija i uključivanjem investitora u proces privatizacije, kao kanala za infiltriranje stranih direktnih investicija. Povećanje ulaznih tokova stranih direktnih investicija u zemljama u tranziciji odražava činjenicu da su se ove zemlje postepeno otvarale i stvarale atraktivniji ambijent za priliv ovog oblika međunarodnog privatnog kapitala. U isto vreme, povećavala se i svest o potrebi razvoja efikasnog političkog okvira kako bi se maksimalno iskoristile razvojne koristi od priliva stranih direktnih investicija.

Pojava nove faze globalizacije, karakteristične po novoj geografiji međunarodnih trgovinskih i investicionih odnosa, novim tehnologijama i novim odnosima uzajamne zavisnosti, imala je za posledicu povećanje svesti zemalja domaćina o neophodnosti integracije politika prema stranim direktnim investicijama u okvire širih strategija razvoja. Ovo tim pre što se:

- *motivi zemlje domaćina za privlaćenje stranih direktnih investicija razlikuju*, ali se u osnovi svode na maksimalno apsorbovanje pozitivnih uticaja stranih direktnih investicija na zemlju domaćina;
- *interesi inostranih investitora ne podudaraju se sa interesima zemlje domaćina*. Prvi i najvažniji motiv za investiranje u inostranstvu je maksimiziranje globalnih profita, što ne znači istovremeno i maksimiziranje nacionalnog blagostanja zemlje domaćina.

Razumevanje ovog globalnog principa kao osnovne determinante poslovnog ponašanja inostranih investitora od velikog je značaja za kreatore politike u zemlji domaćina. To naročito iz razloga što rukovođeni profitnom motivacijom, inostrani investitori vrlo često zanemaruju ciljeve razvoja zemlje domaćina. Mere politike zemlje domaćina su neophodne kako bi se privukle strane direktne investicije, zaštitili javni interesi i maksimizirale sveukupne razvojne koristi stranih direktnih investicija na zemlju domaćina. Usled toga, problemi sa kojima se nosioci ekonomske politike danas suočavaju mogu se formulirati u obliku sledećih pitanja: "Kako privući veće tokove stranih direktnih investicija?" i "Kako ih najefikasnije upotrebiti u razvojne svrhe?". Strane direktne investicije mogu dati pozitivan doprinos u ostvarivanju ciljeva razvoja jedino pod uslovom postojanja pravog političkog i institucionalnog okvira koji pogoduje ostvarivanju njihovih interesa

i kada je određen nivo razvoja zemlje domaćina ostvaren. Usled toga, stvaranje investicionog okruženja, koje će omogućiti da zemlja domaćin maksimalno apsorbuje koristi od priliva stranih direktnih investicija, predstavlja osnovni politički zadatak za sve, a posebno za zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji.

Privlačenje i ostvarivanje koristi od stranih direktnih investicija predstavlja važan zadatak i poseban izazov za zemlje u tranziciji, zbog postojanja takvog regulatornog sistema koji u prošlosti nije bio atraktivan za inostrane investitore i dominacije državne svojine nad sredstvima za proizvodnju. Potencijalne razvojne koristi koje u sebi nose strane direktne investicije mogu podstaći kreiranje takvog regulatornog i institucionalnog sistema koji pogoduje rastu i razvoju, doprinosi diverzifikaciji vlasničke strukture i transformaciji državnih preduzeća. Izazov za vlade zemalja u tranziciji, stoga, leži u kreiranju takvih strategija i politika koje maksimiziraju pozitivne i minimiziraju moguće negativne efekte stranih direktnih investicija u skladu sa njihovim specifičnim nacionalnim okolnostima i ciljevima razvoja.

Značaj politike zemlje domaćina u određivanju ulaznih tokova stranih direktnih investicija

Opšte je prihvaćeno da se strane direktne investicije ostvaruju na onoj lokaciji na kojoj istovremeno deluju tri grupe determinišućih faktora: *postojanje vlasničko specifičnih konkurentskih prednosti multinacionalnih korporacija, lokacionih prednosti zemlje domaćina i mogućnosti ostvarivanja komercijalnih koristi od internalizacije transakcija unutar sistema multinacionalnih korporacija*. Međutim, razlike u distribuciji ulaznih tokova stranih direktnih investicija isključivo se pripisuju lokaciono specifičnim faktorima u zemlji domaćina, različitih po karakteru i intenzitetu delovanja.

Postoje *tri grupe faktora* koji determinišu odluku o lokaciji stranih direktnih investicija u zemlji domaćina: a) politika zemlje domaćina, b) ekonomske determinante, i c) poslovne olakšice. Neophodnost da se pravi razlika između determinanti lokacije proizilazi upravo iz karaktera njihovog delovanja na ulazne tokove stranih direktnih inve-

sticija i promene njihovog relativnog značaja u skladu sa tendencijama u kretanju svetske privrede.

Atraktivnost potencijalne zemlje domaćina za priliv stranih direktnih investicija primarno je određena karakterom politike prema stranim direktnim investicijama (politika isključivo restriktivnog, potpuna zabrana ulaska stranih direktnih investicija, ili liberalnog karaktera, politika nediskriminacije stranih u odnosu na domaća preduzeća, a u nekim slučajevima i pružanje preferencijalnog tretmana stranim preduzećima), budući da se njome postavljaju bazični preduslovi za ostvarivanje procesa direktnog ulaganja. Primena konkretne politike prema stranim direktnim investicijama zavisi od postavljenih ciljeva. Drugim rečima, da li se primenom konkretne politike želi postići smanjenje ili povećanje ulaznih tokova stranih direktnih investicija, usmeravanje sektorske kompozicije investicionog priliva, povećanje razvojnog doprinosa na zemlju domaćina ili se želi ostvariti uticaj na način na koj se taj doprinos ostvaruje. Efektivnost politike prema stranim direktnim investicijama, a time i realizacija postavljenih ciljeva zavisi od niza drugih komplementarnih politika koje, direktno ili indirektno, utiču na odluke o lokaciji stranih direktnih investicija.

Značaj ključnih nacionalnih politika prema stranim direktnim investicijama kao determinante potvrđuje činjenica da se strane direktne investicije ne mogu realizovati ukoliko nije dozvoljen ulazak stranih investitora u zemlju domaćina. Promene u politici prema stranim direktnim investicijama ostvaruju asimetričan uticaj na lokaciju stranih direktnih investicija. Ovo iz razloga što su efekti promene politike u pravcu većeg otvaranja za priliv stranih direktnih investicija (deluju stimulatивно na priliv ka određenim lokacijama) suprotni efektima koji nastaju usled izričite zabrane investiranja (deluju destimulatивно na priliv). Politika otvorenih vrata je u osnovi usmerena na podsticanje priliva stranih direktnih investicija, dok restriktivna politika zatvara vrata za priliv stranih direktnih investicija.

Međutim, *liberalizacija nacionalnih investicionih režima* predstavlja *značajan*, ali i *ne opredeljujući* faktor u determinisanju lokacije za investiranje *iz sledećih razloga*: (1) politika otvorenih vrata podstiče priliv stranih direktnih investicija preko stvaranja uslova za ostvarivanje

ulaganja, odnosno otvaranjem vrata za ulazak inostranih investitora, ali ne pruža garancije da će se konkretna ulaganja i izvršiti, (2) otvorenost zemlje domaćina ne produkuje iste efekte na priliv različitih vrsta stranih direktnih investicija (veći stepen otvorenosti zemlje domaćina stimulatивно deluje na priliv izvozno ili resursno orijentisanih investicija, a destimulatивно na ulazne tokove tržišno usmerenih ulaganja), (3) sa intenziviranjem konkurencije na globalnom nivou liberalizacija nacionalnih investicionih režima pokazuje manju efektivnost u privlačenju ulaznih tokova stranih direktnih investicija, i (4) dolazi do porasta relativnog značaja onih politika koje su usmerene na ostvarivanje makroekonomske stabilnosti i politika koje utiču na modele alokacije resursa i strukturu i organizaciju ekonomske aktivnosti.

Neke od fundamentalnih determinanti u privlačenju stranih direktnih investicija se uglavnom nalaze van direktne kontrole nacionalne politike, faktori kao što su lokacija, raspoloživost resursa i veličina domaćeg tržišta, dok se drugi faktori, kao što su ekonomska i politička stabilnost, nalaze pod direktnim uticajem politike koju slede vlade zemalja domaćina. Nacionalni investicioni režim i opšti regulatorni sistem mogu biti kreirani na način koji olakšava proces investiranja i reguliše poslovanje inostranih investitora, kako bi se zaštitili javni interesi od potencijalnih negativnih efekata stranih direktnih investicija. Šta više, veće razvojne koristi od stranih direktnih investicija se mogu ostvariti primenom različitih strategija koje su usmerene ka produblivanju njihovog doprinosa produktivnom kapacitetu privrede.

Investicioni režim za strane direktne investicije sastoji se od posebnih pravila i propisa u pogledu ulaska, tretmana i zaštite inostranih investitora, i opštih mera politike oporezivanja i regulacije koja se primenjuje na sve entitete. Ono što je od posebnog značaja za inostrane investitore je da se uslovi ulaska i ostvarivanja njihovih aktivnosti jasno definišu i transparentno primenjuju. Shodno tome, potrebno je definisanje jasnih kriterijuma za utvrđivanje onih sektora i aktivnosti u kojima postoje ograničenja za ulazak stranih direktnih investicija. To nužno ukazuje da je neophodno utvrditi da li nametanje ograničenja na ulazne tokove stranih direktnih investicija smanjuje konkurenciju ili pogoršava sveukupnu investicionu

klimu. Politike kojima se reguliše ulazak stranih direktnih investicija bi, usled toga, trebalo implementirati uporedo sa politikom konkurencije.

Pod pretpostavkom ostalih jednakih uslova, inostrani investitori će favorizovati one zemlje koje odlikuje čvršći režim zaštite njihovih ulaganja. Ključni standardi zaštite odnose se na princip nacionalnog tretmana, tretman najpovoljnije nacije, pravedan i jednak tretman, slobodu transfera novčanih sredstava, kompenzacije u slučaju eksproprijacije i međunarodno rešavanje sporova. U tom pogledu međunarodni investicioni sporazumi igraju značajnu ulogu, budući da podržavaju napore vlade zemalja domaćina u kreiranju takvog regulatornog okvira za strane direktne investicije koji odlikuje transparentnost, stabilnost, predvidljivost i bezbednost, i time povećana atraktivnost za inostrane ulagače.

Opšte mere politike vlada zemalja domaćina sastoje se od operativnih mera koje utiču na sve poslovne aktivnosti, uključujući i strane direktne investicije, ali koje nisu eksplicitno definisane za inostrane investitore. One uključuju mere koje se odnose na fiskalni režim, propise u pogledu deviznih sredstava plaćanja, trgovinu, industrijske odnose, radne odnose, zemljište, prava intelektualne svojine, zdravlje, bezbednost, ekološku zaštitu, zaštitu potrošača, politiku konkurencije i sprovođenje zakonskih propisa. Efektivne i efikasne politike u ovim područjima od suštinskog su značaja za zaštitu javnih interesa i povećanje koristi koje jedna ekonomija ostvaruje od stranih direktnih investicija. Na primer, efektivna politika konkurencije osnova je za ostvarivanje visokog stepena konkurentnosti ekonomije. Osim toga, potrebno je definisati visoke standarde ekološke zaštite, posebno u zemljama sa slabim ekosistemom ili sa dominantnim učešćem aktivnosti eksploatacije prirodnih resursa. Na međunarodnom nivou, Kjoto protokol i budući multilateralni sporazumi o klimatskim promenama ostvaruju direktne i indirektno implikacije na strane direktne investicije i zemlje domaćina. To ukazuje na potrebu stalnog revidiranja nacionalnih politika u skladu sa postojećim i budućim međunarodnim sporazumima o problemima klimatskih promena.

Primena mera regulacije radi podsticanja priliva stranih direktnih investicija u manje razvijenim područjima u zemlji domaćina dobija sve više na značaju u ostvariva-

nju i povećanju razvojnog uticaja stranih direktnih investicija. Osim toga, proaktivne mere državne regulacije tokom vremena mogu doprineti poboljšanju nekih determinanti lokacije stranih direktnih investicija u potencijalnoj zemlji domaćina. Osnovni način za poboljšanje ekonomskih determinanti lokacije uključuje povećanje tržišnog potencijala preko sporazuma o međunarodnoj trgovini, poboljšanje kvalifikacione sposobnosti radne snage, izgradnja infrastrukture i podizanje naučnog i tehnološkog kapaciteta kako bi se olakšao proces korporativnog istraživanja i razvoja. Ovi naponi bi trebalo biti podržani usvajanjem standarda upravljanja i pridržavanja zakonskim propisima. U suprotnom, izostali bi pozitivni rezultati od primene proaktivnih mera za poboljšanje ekonomskih determinanti stranih direktnih investicija.

Politika vlade zemlje domaćina bi trebalo da bude direktno usmerena ka maksimiziranju razvojnih koristi od stranih direktnih investicija. *Jedan od mogućih kanala* za ispoljavanje razvojnih koristi je podsticanje i produbljivanje odnosa saradnje između lokalnih preduzeća i inostranih afilijacija. Međutim, ovi odnosi saradnje vrlo često izostaju iz *dva osnovna razloga*. *Prvo*, nije redak slučaj da lokalnim preduzećima nedostaju ključne sposobnosti za ispunjavanje međunarodnih standarda u proizvodnji. *Drugo*, lokalna preduzeća vrlo često nisu u stanju da ispune korporativne zahteve u pogledu konzistentnosti ili kontinuiteta u obimu proizvodnje. Usled toga, vlade zemalja domaćina bi trebalo da pruže podršku lokalnim preduzećima u poboljšanju tehnološkog kvaliteta i povećanju obima proizvodnje kako bi ona ostvarila, održala i povećala nivo međunarodne konkurentnosti u sofisticiranim proizvodima i uslugama. Osim toga, potrebno je preduzeti aktivnosti u pravcu promocije razvoja malih i srednjih preduzeća, kao i podsticanja njihovih izvoznih aktivnosti.

Drugi kanal za maksimiziranje razvojnih koristi od stranih direktnih investicija je podsticanje inostranih afilijacija na povećanje kvaliteta operacija, uzimanjem čvršće pozicije u okviru regionalnih ili globalnih mreža proizvodnje. To uključuje mere u opštem političkom režimu carinske zaštite, koje bi trebalo primenjivati istovremeno sa merama za redukciju troškova i poboljšanje kvaliteta radne snage i infrastrukture. Osim toga, preduzimanje direktnih mera posebne podrške na relaciji između afili-

jacija u inostranstvu i matičnog preduzeća od velikog je značaja. Kao komplementarna aktivnost javlja se dijalog na relaciji vlada zemlje domaćina – inostrana afilijacija, koji može podstaći ekološki i socijalno odgovorne aktivnosti multinacionalnih korporacija.

Uloga države u stvaranju povoljnog investicionog ambijenta

Sve zemlje u tranziciji je početkom devedesetih godina XX veka zahvatio talas snažne deregulacije, privatizacije i liberalizacije u funkciji afirmacije institucija razvijene tržišne privrede i uspostavljenja nove uloge države, a sve u cilju pospešivanja ekonomske efikasnosti. Aktivno promišljanje nove uloge države u zemljama u tranziciji oslanja se na iskustvo razvijenih tržišnih privreda, koje je početkom osamdesetih godina XX veka zahvatio talas repri-privatizacije javnog sektora u cilju ograničavanja direktnog uticaja države na privredne tokove i stimulisanja njenih indirektnih funkcija.

Posmatrajući evoluciju privrednog sistema bivše SFRJ kroz prizmu delovanja osnovnih funkcija države, može se primetiti da uloga države nije bila jasno definisana, što se posledično manifestovalo u neefikasnom ostvarivanju njenih osnovnih funkcija. Umesto da u svom funkcionisanju deluje kao mehanizam dopune i korekcije spontanog delovanja tržišta, država se veoma često javljala u ulozi ograničavajućeg faktora njegovog efikasnog funkcionisanja. Stalno isticanje značaja razvoja tržišnih institucija zasniva se na činjenici da su stabilne *conditio sine qua non* efikasnog funkcionisanja tržišne ekonomije i da izgradnja institucija tržišne privrede predstavlja sastavni element ostvarivanja dinamičnog rasta i razvoja, kao i napretka u procesu tranzicije. Nov pristup ulozi države koja odgovara zahtevima moderne tržišne privrede nužno istiskuje promišljanje njenih osnovnih funkcija u ekonomskoj sferi, koje se osnove svode na: (1) stvaranje i održavanje pravnog poretka (odnosno, institucija), (2) održavanje stabilnog i podsticajnog ekonomskog ambijenta, (3) regulaciju i učešće u finansiranju osnovnih socijalnih službi i infrastrukture, i (4) socijalnu zaštitu osetljivih kategorija stanovništva.

Ulazak multinacionalnih korporacija u zemlje u tranziciji je praćen visokim transakcionim troškovima na

raznim tržištima, tako i u unutar organizacije. Ovi troškovi nadmašuju transakcione troškove u razvijenim tržišnim privredama, koje poseduju dobro razvijenu institucionalnu strukturu, pre svega iz razloga što institucionalna tranzicija, sama po sebi, stvara, privremeno, nepotpuni institucionalni sistem. U stvari, brze institucionalne reforme mogu prouzrokovati u svakom trenutku neusklađenost u funkcionisanju između postojećih institucija i neizvesnosti u pogledu njihovih budućih promena.

Efikasnost tržišta zavisi od pomoćnih institucija koje uspostavljaju pravila igre u tržišnoj ekonomiji. Stvaranje i održavanje pravnog poretka i funkcionisanje institucija smanjuje transakcione i informacione troškove po osnovu smanjenja neizvesnosti, dok stvaranje stabilnog okruženja u znatnoj meri olakšava ekonomsku aktivnost svih učesnika na tržištu, što skupa deluje na povećanje atraktivnosti investicionog okruženja.

U zemljama u tranziciji, država postaje ključni faktor u održanju ekonomske stabilnosti i stvaranju podsticajnog poslovnog ambijenta. Posmatrano sa aspekta stvaranja stimulativnog investicionog okruženja, država dobija ključnu ulogu u privlačenju stranih direktnih investicija, kako napuštanjem restriktivne politike prema stranom kapitalu, tako i uzimanjem vodeće uloge u promovisanju investicionih mogućnosti i pružanjem investicionih olakšica inostranim investitorima.

Osnovni motiv agažovanja države u promociji investicionih mogućnosti zemlje ogleda se u zatvaranju informacionog jaza prilikom donošenja odluka potencijalnih investitora i povećanju konkurentnosti domaće ekonomije kao investicione lokacije. Promocija investicija obuhvata veliki broj aktivnosti, uključujući pružanje potencijalnim inostranim investitorima relevantne informacije vezane za mogućnost investiranja, kreiranje imidža zemlje kao atraktivne lokacije za investiranje, pružanje raznih vrsta usluga koje su direktno ili indirektno povezane sa realizacijom stranih direktnih investicija.

Kao i u drugim zemljama u tranziciji, i u Srbiji je formirana specijalna vladina institucija, Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza.¹ Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije (SIEPA) je javna agencija koja svojim aktivnostima pomaže srpskim preduzećima da izvezu svoje proizvode i usluge i postanu konkurentniji na stranim tržištima.

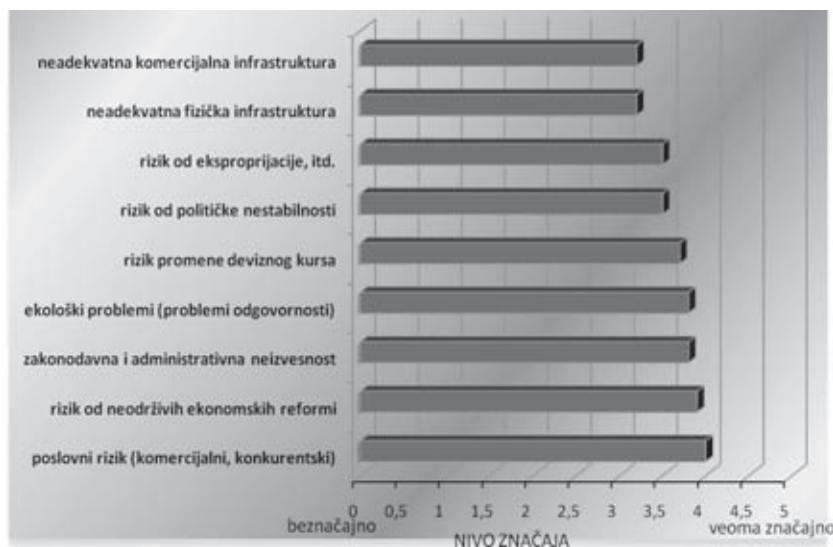
S druge strane, promovisanjem mogućnosti za ulaganja i pružanjem pomoći stranim investitorima da započnu poslovanje u Srbiji, SIEPA aktivno radi na otvaranju novih radnih mesta, pokretanju domaće privrede, transferu tehnologija i prenošenju novih znanja i veština.¹ Međutim, praksa je pokazala da je uticaj ovih agencija na privlačenje stranih direktnih investicija u velikoj meri određen kvalitetom investicionog ambijenta i time uslovljenim stepenom atraktivnosti potencijalne zemlje domaćina za strane direktne investicije. Osim toga, poseban problem pri izvođenju aktivnosti agencija za promociju investicija predstavlja pravilno vremensko tajmiranje početka izvođenja aktivnosti. Naime, ukoliko se u potencijalnoj zemlji domaćina nisu još uvek stekli pogodni uslovi za privlačenje stranih direktnih investicija, promotivne aktivnosti agencija mogu ostvariti kontraproduktivne efekte na privlačenje inostranih investitora.

Makroekonomski trendovi kao determinanta ekonomskog rizika investiranja

Gotovo po definiciji, inostrani investitori teže ka pronalaženju takve prekogranične lokacije za investicije sa investicionom klimom koju odlikuje stabilnost i predvidljivost u dužem vremenskom periodu. Analiza podataka jedne ankete vršene u Centralnoj i Istočnoj Evropi, u kojoj su inostrani investitori rangirali faktore koji su po njihovom mišljenju najrelevantniji za donošenje investicionih odluka (grafikon 1.), pokazuje da investitori manje favorizuju lokacije koje se odlikuju visokim poslovnim rizikom (budući da visok nivo očekivanog rizika umanjuje profitabilnost i konkurentnost kompanije) i neizvesnošću u pogledu realizacije ekonomskih reformi (faktor koji se nalazi pod direktnim uticajem države). Povoljne makroekonomske performanse jedne zemlje, kao što su niska stopa inflacije i uravnoteženi budžet i platni bilans, predstavljaju očigledno osnovne faktore pri odlučivanju o izboru lokacije za investicije.

Privlačnost srpske ekonomije za inostrane investitore znatno je povećana nakon 2001. godine sa preduzimanjem ekstenzivnih političkih i ekonomskih reformi. Na samom

1 http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home/1/o_nama/siepa/, datum pristupa 15. 05. 2011.

Grafikon 1. Značaj ključnih prepreka ulaznim tokovima stranih direktnih investicija u zemljama u tranziciji

Izvor: IISD, Foreign Direct Investment: Making it Work for Sustainable Development, September 2002., str. 9.

startu, težište reformi je bilo ka liberalizaciji cena i spoljne trgovine, uz makroekonomske reforme radi ostvarivanja stabilizacije. "U periodu od 2001-2008. godine, privreda je ostvarila snažan privredni rast, uspostavljena je makroekonomska stabilnost, sprovedena je liberalizacija cena i spoljne trgovine, ostvaren je značajan napredak u reformi poreskog sistema, tržišta rada i socijalnog sektora, u sprovođenju strukturnih reformi, posebno u oblasti privatizacije preduzeća i konsolidacije i privatizacije bankarskog sektora. Osnovni ciljevi ekonomske politike bili su održavanje makroekonomske stabilnosti, uz istovremeno ostvarivanje visoke stope privrednog rasta. Ostvaren je značajan pomak u zaokruživanju stimulativnog ambijenta za

poslovanje".² O tome koliko nivo ekonomskog rizika determiniše dinamiku priliva stranih direktnih investicija sasvim jasno potvrđuje činjenica da su u 2003. godini počeli da se manifestuju prvi efekti preduzetih mera reformi iz 2001. i 2002. godine, budući da je ostvarena makroekonomska stabilizacija uz izvršene promene u zakonskoj regulativi, pre svega na području stranih ulaganja, imala za posledicu poboljšanje investicione klime u zemlji. Najbolji uvid u stanje srpske privrede može se izvršiti na osnovu prikaza kretanja ključnih makroekonomskih indikatora u periodu od 2001-2010. godine datih u tabeli 1.

Dinamičan rast bruto društvenog proizvoda u periodu od 2001. do 2008. godine, po prosečnoj stopi od oko 5,4% godišnje, duguje se prvenstveno (1) faktorima na strani tražnje, rast domaće agregatne tražnje, dok je izvozna tražnja zbog strukture privrede i nekonkurentnosti četiri puta niža, (2) značajnom prilivu stranih kreditnih sredstava i stranih direktnih investicija, i (3) ekspanziji sektora usluga (sektor saobraćaja i telekomunikacije, trgovine na veliko i malo i finansijskih usluga).

Učešće stranih direktnih investicija u stvaranju BDP-a u periodu od 2001. do 2010. godine osetno je variralo i

2 Republika Srbija, Republički zavod za razvoj, Izveštaj o razvoju Srbije 2009, Beograd, april 2009., str. 18.

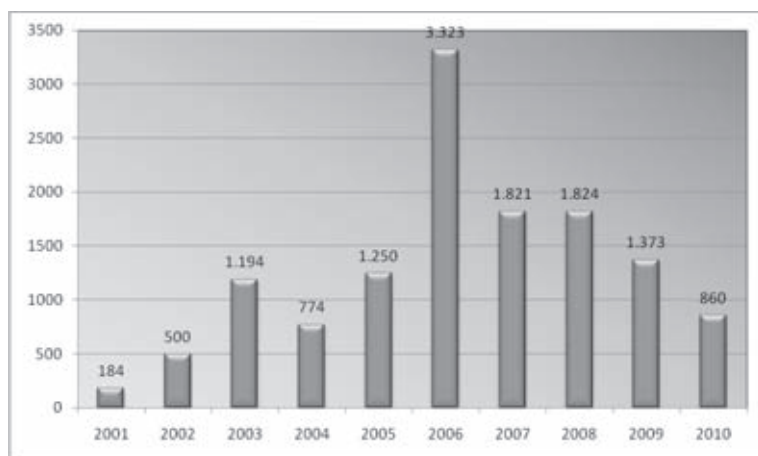
Tabela 1. Kretanje ključnih makroekonomskih indikatora u Srbiji, 2001-2010.

Indikator	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Bruto domaći proizvod, mil. EUR	12.820,9	16.028,4	17.305,9	19.026,2	20.305,6	23.304,9	28.784,6	33.417,9	29.967	29.343
Bruto domaći proizvod, per capita u EUR	1.708	2.137,1	2.313,4	2.549,4	2.729,0	3.144,4	3.899,5	4.546,5	4.093,4	4.016
Bruto domaći proizvod, realni rast, u %	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	- 3,1	1,8
Inflacija – ukupno, kraj perioda (%)	40,7	14,8	7,8	13,7	17,7	6,6	10,1	6,8	6,6	10,31
Stopa nezaposlenosti MOR	-	-	-	19,5	21,8	21,6	18,8	14,4	16,9	20,0
Deficit robne razmene u mil. EUR	-2.837	-3.755,1	-4.144,3	-5.791,7	-4.831	-5.360,1	-7.519,1	-9.049,2	-5.543,2	-5.228,5
SDI, neto u mil. EUR	184	500	1.194	774	1.250	3.323	1.821	1.824	1.373	860
SDI, % BDP	1,4	3,1	6,9	4,1	6,1	14,1	6,2	5,3	4,4	2,9
Javni dug (spoljni+unutrašnji) u mil. EUR	13.433,9	11.529,2	11.023,2	9.675,8	10.282,7	9.352,1	8.875,3	8.781,5	9.849,4	12.173,6
Vrednost € u odnosu na din.	59,71	61,52	68,31	78,89	85,50	79,00	79,24	88,60	95,89	105,50

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije, NBS

pokazalo izraženu osetljivost na makroekonomski i politički aspekt stabilnosti aktuelnog investicionog okruženja. Ovu konstataciju potvrđuju podaci iz tabele 1. Poređenja radi, 2003. i 2006. godinu karakteriše visoko učešće stranih direktnih investicija u stvaranju BDP-a (6,9% i 14,1%, respektivno), što je prvenstveno bila posledica visoke propustljivosti investicionog ambijenta za priliv, posmatrano prema stepenu ekonomskog i političkog rizika investiranja. Pad učešća koji se beleži u 2004. godini na 4,1% u odnosu na 2003. godinu, posledica je izražene političke nestabilnosti, ali i izraženih inflatornih tendencija (inflacija je povećana sa 7,8% u 2003. na 13,7%). Opadanje učešća stranih direktnih investicija u stvaranju BDP-a koji se može pratiti od 2007. godine, pad na 6,2 u odnosu na visoko učešće u 2006. godini, sa produženim efektom tokom 2008. godine, posledica je osetnog ubrzanja inflacije i opterećenosti ambijenta ka rešavanju političkih problema.

Grafikon 2. Neto priliv stranih direktnih investicija u Srbiji, 2001-2010., u milionima EUR

Izvor: Sopstveni grafički prikaz na osnovu raspoloživih podataka (Ministarstvo finansija RS, NBS)

Svetska finansijska i ekonomska kriza, koja je svoje prve znake na srpsku privredu počela da ispoljava krajem 2008. godine, uslovlila je pad privredne aktivnosti i usporavanje kretanja kapitalnih tokova. Pogoršanje globalnih finansijskih uslova imalo je za posledicu smanjenje vrednosti priliva stranih direktnih investicija u Srbiju i proporcionalno smanjenje njihovog učešća u stvaranju BDP tokom 2009. i 2010. godine (4,4% i 2,9%, respektivno). Drugim rečima, investiciono okruženje bilo je pod snažnim uticajem globalne ekonomske i finansijske krize, što je uslovlilo veći stepen opreznosti investitora pri donoše-

nju investicionih odluka i, po tom osnovu, smanjenje priliva inostranog kapitala, dodatno uvećavajući nestabilnost deviznog kursa i jačanje inflatornog pritiska.

”Vladin program mera za ublažavanje posledica GFEK u 2009. dao je određene rezultate na proizvodnju, izvoz i zaposlenost. Iz budžeta Republike Srbije subvencionisane su kamate na kredite za likvidnost i potrošačke kredite sa 55 mil. evra i to je obezbedilo bankarske kredite od 1,1 mlrd. evra. U 2009. odobreno je 11.637 kredita za likvidnost u iznosu od 936,1 mil. evra, 12 investicionih kredita u iznosu od 2,4 mil. evra i 45.797 potrošačkih kredita u iznosu od 165,4 mil. evra. Imajući u vidu efekte preduzetih mera u 2009. Vlada je odlučila da nastavi realizaciju programa mera za ublažavanje GFEK i u 2010. sa ciljem da se očuvaju radna mesta, a po mogućnosti da se otvore nova radna mesta i da se ostvari planirani privredni rast, uz pomoć povoljnih kredita za privredu i građane”³

Privreda Srbije je u kriznom periodu od 2008-2010. godine pokazala izuzetnu osetljivost na kretanje i stanje u svetskoj privredi. Kao i ostale zemlje, privreda Srbije se kretala po sledecem scenariju: najpre usporavanje i blagi pad privredne aktivnosti u četvrtom kvartalu 2008. godine, a zatim produbljivanje opadajućih tendencija u prvoj polovini i blagi oporavak privredne aktivnosti u drugoj polovini 2009. godine, i nastavak oporavka privredne aktivnosti u prvoj polovini 2010. godine. Međutim, snažniji rast BDP-a u poređenju sa zemljama u regionu, koji je ostvaren zahvaljujući oporavku privredne i spoljnotrgovinske aktivnosti, predstavlja ključnu karakteristiku makroekonomskih kretanja u 2010. godini.

Model privrednog rasta, zasnovan na rastu domaće potrošnje i uvoza, koji je srpska privreda sledila u prethodnom tranzicionom periodu, pokazao se neodrživim sa prvim udarima svetske finansijske i ekonomske krize. Tokom 2010. godine srpska privreda je otpočela tranziciju ka novom modelu rasta. Efikasna tranzicije ka novom modelu privrednog rasta, zasnovan na rastu izvoza i inve-

³ Bošnjak, Marinko, *Globalna finansijska i ekonomska i njen uticaj na privredu i finansije Srbije*, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd, januar 2011., str. 57.

sticija, moguća je ukoliko nosioci ekonomske politike u narednom periodu napore usmere ka kreiranju dugoročno povoljnih rešenja koja će obezbediti: (1) makroekonomsku stabilnost, (2) brz i stabilan oporavak privrede, (3) dinamičan privredni rast, (4) povećanje investicija i izvoza, (5) smanjenje nezaposlenosti, (6) povećanje životnog standarda, (7) ravnomeran regionalni razvoj, (8) održivi nivo fiskalnog deficita i javnog duga⁴.

Atraktivnost investicionog ambijenta za priliv stranih direktnih investicija

Srbija spada u red zemalja sa potencijalno velikim investicionim mogućnostima, koje usled delovnja raznih ograničavajućih faktora nisu u dovoljnoj meri iskorišćene. Geografski položaj i niski troškovi radne snage čine Srbiju veoma atraktivnom destinacijom za lokaciju stranih direktnih investicija. Osim toga, po veličini tržišnog potencijala srpsko tržište je rangirano na 2. mestu u jugoistočnoj Evropi. Dodatne pogodnosti koje stimulatивно deluju na strane ulagače ogledaju se u mogućnosti korišćenja Srbije kao logističke baze za bescarinski izvoz na tržište koje broji preko 1 milijardu potrošača, i to zahvaljujući:

1. *primeni Prelaznog trgovinskog sporazuma sa Evropskom unijom* – Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) i Prelazni trgovinski sporazum potpisani su 29. aprila 2008. godine u Briselu. Narodna skupština Republike Srbije ratifikovala ih je 9. septembra 2008. godine, a Srbija jednostrano primenjuje Prelazni trgovinski sporazum od 1. februara 2009. godine;
2. *odobranju trgovinskih povlastica u spoljnotrговinskoj razmeni sa SAD-om* – Opšti sistem preferencijala je Srbiji odobren 1. jula 2005. godine, čime je omogućen bescarinski pristup na tržištu SAD vrednom 1,3 triliona dolara;
3. *potpisivanju Sporazumu o slobodnoj trgovini sa Ruskom federacijom* – potpisivanjem Sporazuma, 28. avgusta 2000. godine, Srbija je postala jedina država u Evropi, koja, pored nekih članica ZND-a, ima bescarinski pristup tržištu od oko 150 miliona potrošača;
4. *potpisivanju Sporazuma o slobodnoj trgovini sa Turskom* – Sporazum je potpisan na Ekonomskom samitu u Istanbulu 1. juna 2009. godine, dok je njegova praktična primena, po modelu asimetrične liberalizacije trgovine u korist Srbije, otpočela 1. septembra 2010. godine, čime je ostvaren bescarinski pristup tržištu od 75 miliona potrošača;
5. *potpisivanju Sporazuma o slobodnoj regionalnoj trgovini (CEFTA)* – “Proces liberalizacije tržišta regiona Jugoistočne Evrope započeo je 2001. godine potpisivanjem Memoranduma o liberalizaciji i olakšicama u trgovini u Briselu, pod okriljem Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope i time je otvoren proces pregovora koji su vodili zaključivanju mreže od 32 sporazuma o međusobnoj liberalizaciji trgovine industrijskim i poljoprivrednim proizvodima koja je uspostavljena između zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope, odnosno Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Makedonije, Moldavije, Rumunije, Srbije i Crne Gore”.⁵ Sporazum CEFTA 2006 je potpisan 19. decembra 2006. godine i obuhvatio je Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Makedoniju i Moldaviju;
6. *potpisivanju Sporazum o slobodnoj trgovini sa zemljama članicama Evropskog udruženja slobodne trgovine (EFTA)* – “Zbog specifične ratifikacione procedure 1. oktobra 2010. godine otpočela je primena Sporazuma između Srbije i Švajcarske i Lihtenštajna, dok se ratifikacija u parlamentu od strane Norveške i Islanda očekuje početkom 2011. godine. Potpisivanje ugovora sa EFTA jeste još jedan korak ka boljem pozicioniranju Srbije u režimu slobodne trgovine”⁶;
7. *potpisivanju Sporazuma o slobodnoj trgovini sa Belorusijom* 31. marta 2009. godine u Minsku;
8. *potpisivanju Sporazuma o slobodnoj trgovini sa Kazahstanom* – Sporazum je potpisan 7. oktobra 2010. godine i privremeno se primenjuje od 1. januara 2011. godine.

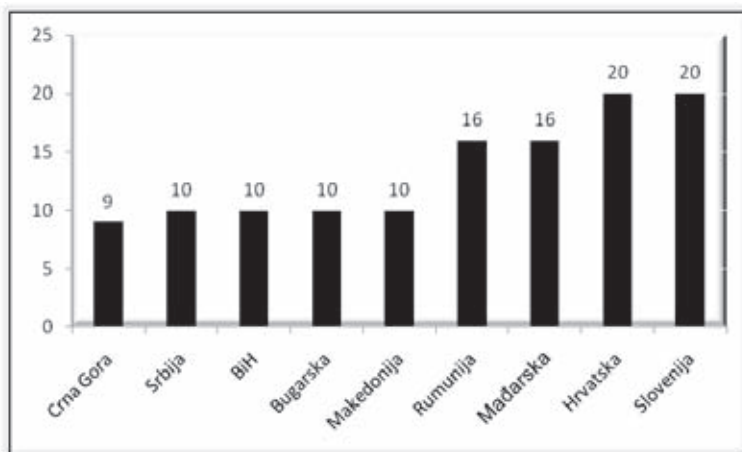
4 Prilagođeno prema: Bošnjak, Marinko, *Globalna finansijska i ekonomska i njen uticaj na privredu i finansije Srbije*, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd, januar 2011., str. 87.

5 <http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home/1/sporazumi/cefta/>, datum pristupa 15.05.2011.

6 <http://www.siepa.gov.rs/site/sr/home/1/sporazumi/efta/>, datum pristupa 15.05.2011.

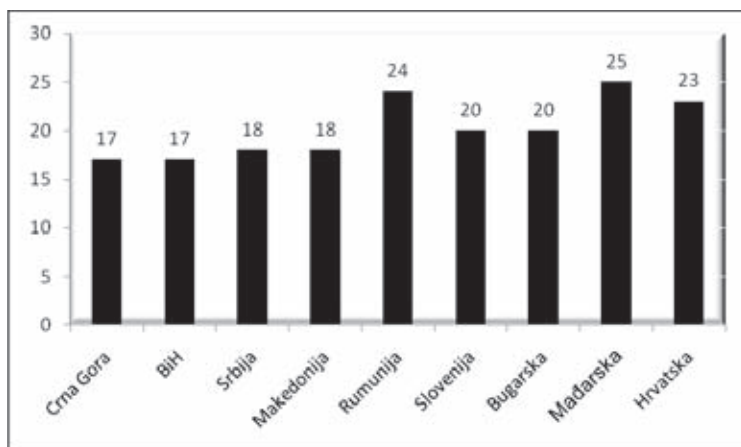
Reforme u oblasti poreskog sistema, preduzete nakon 2001. godine, imale su za posledicu kreiranje konkurentnog poreskog ambijenta koji pogoduje ostvarivanju interesa kako inostranih investitora, tako i privrede Srbije u celini. Podsticajni poreski mehanizam Srbije svoju osnovu nalazi u komparativno niskim stopama poreza na dobit preduzeća (10%), stopama poreza na dohodak građana (12%) i stopama poreza na dodatu vrednost (18%, opšta, i 8%, posebna) u odnosu na zemlje u regionu. O tome svedoči i uporedni regionalni prikaz poreskih stopa u grafikonu 3. i 4.

Grafikon 3. Uporedni regionalni prikaz stopa poreza na dobit preduzeća

Izvor: <http://www.worldwide-tax.com>, datum pristupa 15.05.2011.

Grafikon 4. Uporedni regionalni prikaz stopa PDV

Izvor: <http://www.worldwide-tax.com>, datum pristupa 15.05.2011.

Poreski sistem Republike Srbije u sebi inkorporira veliki broj poreskih podsticaja, čiji je zajednički cilj ubrzanje procesa investiranja i stimulisanje priliva stranih ulaganja, ubrzanje razvoja nerazvijenih regiona i povećanje

mogućnosti za zapošljavanje. "Treba naglasiti to da sve vrste poreskih podsticaja, olakšica i poreskih oslobođenja koja važe za preduzeća koja posluju sa domaćim kapitalom u celini važe i za preduzeća koja posluju sa mešovitim kapitalom ili sa kapitalom čiji su vlasnici isključivo strana lica. Pored olakšica i poreskih podsticaja koji važe za sva preduzeća, postoje i posebne olakšice i podsticaji koje mogu da koriste samo ona preduzeća koja u celini ili samo delimično posluju sa stranim kapitalom"⁷ Nakon stupanja na snagu Zakona o porezu na dobit preduzeća (26. aprila 2001. godine), za preduzeća sa ulogom

stranog kapitala ne postoje posebni poreski podsticaji kada je reč o porezu na dobit preduzeća. Međutim, zakonom su jasno definisani slučajevi poreskih oslobođenja:

- Oslobađa se plaćanja poreza na dobit preduzeća nedobitna organizacija koji u godini za koju se odobrava pravo na oslobođenje ostvari višak prihoda nad rashodima do 300.000 dinara (čl. 44),
- U slučaju koncesionog ulaganja, koncesiono preduzeće, odnosno koncesionar koji ima registrovano preduzeće za obavljanje koncesione delatnosti oslobađa se plaćanja poreza na dobit ostvarenu po osnovu prihoda od predmeta koncesije na rok do pet godina od dana ugovorenog završetka koncesionog ulaganja u celini (čl. 45),
- Oslobađa se plaćanja poreza na dobit preduzeća preduzeće za radno osposobljavanje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalidnih lica, srazmerno učešću tih lica u ukupnom broju zaposlenih (čl. 46),
- Obvezniku koji je ostvario dobit u nov osnovanoj poslovnoj jedinici u nedovoljno razvijenim područjima umanjuje se porez na dobit preduzeća u trajanju od dve godine, srazmerno učešću tako ostvarene dobiti u ukupnoj dobiti preduzeća (čl. 47),

⁷ Privredni savetnik, "Strana ulaganja u Jugoslaviji", Beograd, septembar 2002., str. 85.

- Obvezniku koji izvrši ulaganja u osnovna sredstva u sopstvenoj registrovanoj delatnosti, priznaje se pravo na poreski kredit u visini od 20% izvršenog ulaganja, s tim što ne može biti veći od 50% obračunatog poreza u godini u kojoj je izvršeno ulaganje (čl. 48),
- Obvezniku koji na neodređeno vreme zaposli nove radnike, obračunati porez na dobit preduzeća umanjuje se u poreskom periodu za iznos jednak iznosu koji čini 100% bruto zarada, odnosno plata, isplaćenih tim zaposlenima, uvećanih za pripadajuće javne prihode plaćene na teret poslodavca (čl. 49),
- Poreski obveznik koji uloži u svoja osnovna sredstva, odnosno u čija osnovna sredstva drugo lice uloži više od 600 miliona dinara, koji ta sredstva koristi u registrovanoj delatnosti u Republici i u periodu ulaganja dodatno zaposli na neodređeno vreme najmanje 100 lica, oslobađa se plaćanja poreza na dobit preduzeća u periodu od deset godina srazmerno tom ulaganju (čl. 50a)
- Poreski obveznik koji obavlja delatnost na području od posebnog interesa za Republiku, oslobađa se plaćanja poreza na dobit preduzeća za period od pet godina, pod sledećim uslovima:
 1. da je uložio u svoja osnovna sredstva, odnosno u čija osnovna sredstva je drugo lice uložilo iznos veći od šest miliona dinara;
 2. da koristi 80% vrednosti osnovnih sredstava u registrovanoj delatnosti na području od posebnog interesa za Republiku;
 3. da u periodu ulaganja obveznika dodatno zaposli na neodređeno vreme najmanje pet lica;
 4. da najmanje 80% zaposlenih na neodređeno vreme ima prebivalište i boravište na području od posebnog interesa za Republiku (čl. 50b).

Osim poreskih podsticaja, na teritoriji Srbije primenjuju se i razne vrste olakšica, skup mera kojima se pojednostavljaju procedure u različitim oblastima poslovanja, a čija je primena određena posebnim Zakonom. U slučaju stranih ulaganja u Srbiji, investicione olakšice se svode na uprošćavanje i pojednostavljenje različitih postupaka u oblasti spoljnotrgovinskog i deviznog poslovanja. Ovakva institucionalna opredeljenost direktno stimulatивно

deluje na priliv stranih direktnih investicija, dok osnivanjem proizvodnje za izvoz indirektno daje doprinos kvalitativnom poboljšanju strukture izvoza i jačanju konkurentne sposobnosti privrede Srbije na svetskom tržištu. Osim toga, podsticanje investicija putem dodele bespovratnih sredstava iz budžeta predstavlja jedan od atraktivnijih segmenata u sklopu sistema podsticaja za investicije. Kao mera direktne finansijske podrške inostranim investitorima sračunata je na otvaranje novih radnih mesta u toku procesa investiranja, i to:

1. *”Za investicije u proizvodnom sektoru:*
 - ukupna sredstva: od 2.000 do 5.000 evra po novom radnom mestu
 - minimalna vrednost ulaganja: od 1 do 3 miliona evra u zavisnosti od visine nezaposlenosti u opštini gde se vrši ulaganje,
 - minimalan broj novih radnih mesta: 50
2. *Za investicije u sektoru usluga:*
 - ukupna sredstva: od 2.000 do 10.000 evra po novom radnom mestu,
 - minimalna vrednost ulaganja: 500.000 evra,
 - minimalan broj novih radnih mesta: 10
3. *Za investicije u sektoru istraživanja i ulaganja:*
 - ukupna sredstva: od 5.000 do 10.000 evra po novom radnom mestu,
 - minimalna vrednost ulaganja: 250.000 evra,
 - minimalan broj novih radnih mesta: 10
4. *Za investicije u automobilske, elektronske i IT industriji:*
 - ukupne direktne i indirektno subvencije: do 25% vrednosti ulaganja,
 - minimalna vrednost ulaganja: 200.000.000 evra,
 - minimalan broj novih radnih mesta: 1.000”⁸

Uslovi za poslovanje u Srbiji su odnosu na 2009. godinu, prema oceni studije Svetske Banke *Doing Business 2011* koja se bavi istraživanjem samo nekih elemenata investicione klime, pogoršani, budući da je prema najnovijoj listi od ukupno 183 zemalja rangiranih na osnovu lakoće obavljanja poslovanja Srbija svrstana na 89. poziciju (odnosno, zabeležen je blagi pad u 2010. u odnosu na 2009. godinu kada je Srbija zauzimala 88. poziciju).

Prema podacima Svetske banke (tabela 2.), za osni-

⁸ Privredna komora Srbije

vanje preduzeća neophodno je obaviti 7 procedura, što u proseku traje 13 dana. Povećanje troškova u procentu od dohotka per capita u poređenju sa prethodnom godinom (7,9% prema 7,6%, respektivno), uticalo je na nešto slabije rangiranje Srbije u 2010. godini prema ovom kriterijumu. Kao i prethodnih godina, najveći problemi registrovani su na području dobijanja građevinskih dozvola, što je zapravo uticalo na slabije rangiranje Srbije u odnosu na prethodnu godinu. Blagi pad sa 174. na 176. poziciju prema ovom pokazatelju, posledica je još uvek komplikovane procedure i dugotrajnog postupka pribavljanja svih neophodnih dokumenata za podnošenje prijave, ali i još uvek visokih troškova koji prate izdavanje dozvole (1.821,4% dohotka per capita). Poslovna klima je znatno poboljšana smanjenjem troškova za registraciju imovine, što je imalo za posledicu poboljšanje pozicije Srbije prema uslovima za registraciju imovine sa 105. na 100. mesto u 2010. godini u odnosu na prethodnu godinu. Posmatrano u odnosu na prethodnu godinu, uslovi za dobijanje kredita u 2010. su pogoršani (pad sa 4. na 15. poziciju), što zapravo predstavlja direktnu odloženu pojavnu manifestaciju globalne finansijske krize na privredu Srbije. Što se tiče ostalih pokazatelja zabeleženo je manje pogoršanje, izuzev kod uslova za zatvaranje firme i sprovođenje ugovora.

Imajući u vidu sve napred navedeno, moglo bi se konstatovati da je u proteklom tranzicionom periodu poslovno okruženje značajno unapređeno i da je svetska finansijska i ekonomska kriza u 2010. godini ostvarila presudan uticaj na usporavanje sprovođenja strukturnih reformi ka poboljšanju poslovnog ambijenta i unapređenju zakona i institucionalnih procedura i praksi. U cilju unapređenja poslovnog okruženja

nadležni organi bi trebalo da u narednom periodu usmere napore ka *realizaciji sledećih aktivnosti*:

- ”sprovođenje planirane izgradnje i modernizacije privredne infrastrukture (energetika, saobraćaj, vodoprivreda),
- reformisanje obrazovnog i istraživačkog sistema i njihovo produktivno povezivanje sa privredom,
- primena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU koji doprinosi predvidivosti poslovne klime, uz gubitak javnih prihoda i povećanje pritiska na privredu,

Tabela 2. Uslovi za poslovanje u Srbiji, uporedni godišnji pregled, 2009-2010.

Indikator		2009	2010
Lakoća obavljanja poslovanja	Pozicija	88	89
Osnivanje preduzeća	Pozicija	73	83
	Procedure (broj)	7	7
	Trajanje (u danima)	13	13
	Troškovi (% dohodak per capita)	7.1	7.9
Dobijanje građevinskih dozvola	Pozicija	174	176
	Procedure (broj)	20	20
	Trajanje (u danima)	274	279
	Troškovi (% dohodak per capita)	1907.5	1821.4
Registracija imovine	Pozicija	105	100
	Procedure (broj)	6	6
	Trajanje (u danima)	111	91
	Troškovi (% od vrednosti imovine)	2.8	2.7
Dobijanje kredita	Pozicija	4	15
Zaštita investitora	Pozicija	73	74
	Indeks jačine zaštite investitora	5.3	5.3
Plaćanje poreza	Pozicija	137	138
	Vreme (u satima)	279	279
	Ukupna poreska stopa (% profit)	34.0	34.0
	Plaćanja (broj)	66	66
Spoljna trgovina	Pozicija	69	74
	Dokumenta za izvoz (broj)	6	6
	Vreme izvoza (u danima)	12	12
	Troškovi izvoza (u USD po kontigentu)	1398	1398
	Dokumenta za uvoz (broj)	6	6
	Vreme uvoza (dani)	14	14
Sprovođenje ugovora	Troškovi uvoza (u USD po kontigentu)	1559	1559
	Pozicija	97	94
	Procedure (broj)	36	36
	Trajanje (u danima)	635	635
Zatvaranje firme	Troškovi (u % od potraživanja)	28.9	28.9
	Pozicija	102	86
	Vreme (u godinama)	2.7	2.7
	Troškovi (% imovine)	23	23
	Stopa povraćaja (u centima USD)	23	295

Izvor: The International Bank for Reconstruction and Development/
The World Bank, *Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs*, Washington, DC, 2010.

- realizacija energetskog sporazuma sa Ruskom federacijom koja obezbeđuje energetska sigurnost Srbije,
- završetak projekta "giljotina" propisa radi pojednostavljanja procedura i smanjenja poslovnih troškova,
- očekivano povećanje kreditnog rejtinga Srbije,
- unapređenje regulatornog okruženja,
- efikasnija zaštita konkurencije i potrošača,
- liberalizacija infrastrukturnih delatnosti,
- otklanjanje prepreka za investiranje i gradnju objekata,
- povećanje pravne sigurnosti i eliminisanje korupcije".⁹

Zaključak

Od početka intenzivnijeg sprovođenja reformskih procesa u Srbiji evidentan je dinamičan, ali neujednačen trend rasta priliva stranih direktnih investicija, primarno određen karakteristikama makroekonomskog, političkog i institucionalnog ambijenta, i politikom privlačenja stranih direktnih investicija preko privatizacionog kanala. Međutim, privatizacija nije u dovoljnoj meri doprinela podizanju efikasnosti poslovanja privrede i povećanju zaposlenosti. U skladu sa pretežnom orijentacijom stranih direktnih investicija ka uslužnom sektoru, nova radna mesta otvarana su uglavnom u sektorima čiji proizvodi nisu namenjeni izvozu. Ako se tome doda činjenica da je za dinamičan rast bruto društvenog proizvoda u celom tranzicionom periodu od 2001. do 2008. godine najzaslužniji sektor usluga (najveću ekspanziju doživljavaju sektor saobraćaja i telekomunikacije, trgovine na veliko i malo i finansijskih usluga), s pravom se može reći da su strane direktne investicije u najvećoj meri doprinele takvim kretanjima. Ipak, pretežna orijentacija stranih direktnih investicija ka uslužnom sektoru nije povoljna sa aspekta održivog razvoja srpske privrede, budući da veća ulaganja u nerazmenjivi, umesto u razmenjivi sektor ne mogu dati značajan doprinos povećanju izvoza i podizanju konkurentne sposobnosti srpske privrede na svetskom tržištu.

Opadanje priliva stranih direktnih investicija u periodu od druge polovine 2008. do 2010. godine predstavlja

sastavni deo globalnog opadajućeg trenda stranih direktnih investicija, naročito uslovljen usahnućem finansijskih mogućnosti velikih investitora pod udarima svetske finansijske i ekonomske krize. Međutim, svetska finansijska i ekonomska kriza je dodatno "pojačala nacionalnu finansijsku i ekonomsku krizu – koja u formi tranzicione stagflacije deluje u Srbiji skoro tri decenije. Pokazalo se da su efekti tranzicije i uključenja Srbije u globalnu ekonomiju, prema modelu ključnih političkih i ekonomskih organizacija, koji se sprovodi nakon krupnih političkih promena krajem 2000. godine, bili veoma slabi i nedovoljni, posebno u domenu stvaranja uslova za obezbeđenje dugoročne makro-ekonomske stabilnosti i održivog privrednog razvoja".¹⁰ Budući da je srpska privreda svoj rast u prethodnom periodu u dobroj meri zasnivala na prilivu stranih direktnih investicija, svetska finansijska i ekonomska kriza je dodatno naglasila da je za ostvarivanje dugoročnog napretka Srbije od posebnog značaja usmeravanje napora nadležnih organa ka kreiranju stabilnih i dugoročno povoljnih rešenja, kako bi se podstakao priliv stranih direktnih investicija ne samo kroz privatizaciju, već i kroz druge neprivatizacione kanale. To naročito iz razloga što je podsticanje promene strukture ulaganja u pravcu većeg priliva izvozno-orijentisanih i tehnološko-intenzivnih greenfield investicija od instrumentalnog značaja za afirmaciju novog modela rasta, odnosno povećanje izvoza, podizanje konkurentne sposobnosti i ostvarivanje dugoročno održivog rasta i razvoja srpske privrede.

Literatura

1. Adžić, S., "Ekonomska politika u uslovima globalne depresije i finansijske krize – studija slučaja za Srbiju", *Ekonomija/Economics* 16(2), 2009., 559-610.
2. Arandelović, Z., *Nacionalna ekonomija*, Ekonomski fakultet, Niš, 2008.
3. Bošnjak, M., *Globalna finansijska i ekonomska i njen uticaj na privredu i finansije Srbije*, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd, januar 2011.
4. IISD, *Foreign Direct Investment: Making it Work for Sustainable Development*, September 2002.,
5. Petrović-Randelović, M., "Uloga države u maksimiziranju potencijalnog razvojnog učinka stranih direktnih investicija na privredu zemlje domaćina", zbornik radova sa

9 Bošnjak, Marinko, *Globalna finansijska i ekonomska kriza i njen uticaj na privredu i finansije Srbije*, Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd, januar 2011, str. 63.

10 Adžić, Sofija, "Ekonomska politika u uslovima globalne depresije i finansijske krize – studija slučaja za Srbiju", *Ekonomija/Economics* 16(2), 2009., str. 559 (559-610)

- XXXII Simpozijuma o operacionim istraživanjima*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2005., 155-159.
6. Privredni savetnik, "Strana ulaganja u Jugoslaviji", Beograd, septembar 2002.
 7. Republika Srbija, Republički zavod za razvoj, *Izveštaj o razvoju Srbije 2009*, Beograd, april 2009.
 8. The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, *Doing Business 2010: Reforming Through Difficult Times*, Washington, DC, 2009.
 9. The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank, *Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs*, Washington, DC, 2010.
 10. <http://www.mfin.gov.rs/>
 11. <http://www.nbs.rs/>
 12. <http://www.pks.rs/>
 13. <http://www.siepa.gov.rs/>
 14. <http://www.worldwide-tax.com/>

Zoran Arandelović

je rođen 10. oktobra 1948. godine u Belom Potoku, opština Knjaževac. Osnovnu školu završio je u rodnom mestu. Srednju ekonomsku školu i Ekonomski fakultet završio je u Nišu, gde je diplomirao 1971. godine. Po završetku studija izabran je za asistenta na Ekonomskom fakultetu u Nišu za predmet Ekonomika Jugoslavije. Poslediplomske studije završio je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1979. godine, odbranivši magistarsku tezu pod nazivom "Problemi privrednog razvoja Jugoslavije u periodu od 1962. do 1975. godine". Naučni stepen doktora ekonomskih nauka stekao je jula 1982. godine na Ekonomskom fakultetu u Nišu, odbranom doktorske disertacije pod nazivom "Privredni razvoj Jugoslavije sa aspekta strukturnih promena". U zvanje vanrednog profesora, za predmet Ekonomika Jugoslavije, izabran je 1990. godine, a u zvanje redovnog profesora 1995. godine. Trenutno je angažovan za izvođenje nastave na sledećim predmetima, i to: a) na osnovnim akademskim studijama: Nacionalna ekonomija i Ekonomska politika; b) na diplomskim akademskim-master studijama: Regionalna ekonomija; c) na doktorskim studijama: Strategija društveno-ekonomskog razvoja Srbije.

Marija Petrović-Randelović

je rođena u Nišu 2. avgusta 1976. godine. Osnovnu i srednju školu, gimnaziju "Svetozar Marković", je pohađala u Nišu. Na Ekonomskom fakultetu u Nišu diplomirala je 2000. godine. Septembra 2000. godine izabrana je u zvanje asistent pripravnik na Ekonomskom fakultetu u Nišu za predmet Ekonomika Jugoslavije. Akademski naziv magistra ekonomskih nauka stekla je marta 2005. godine na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, odbranivši magistarsku tezu pod nazivom "Strane direktne investicije kao faktor privrednog razvoja". Novembra 2009. godine odbranila je doktorsku disertaciju na Ekonomskom fakultetu u Nišu pod nazivom "Uticaj stranih direktnih investicija na ekološku komponentu održivog razvoja" i promovisana u naučni stepen doktora ekonomskih nauka. Posle odbrane doktorske disertacije izabrana je u zvanje docent za užu naučnu oblast Privredni razvoj i ekonomska politika. Na Ekonomskom fakultetu angažovana je za izvođenje nastave na osnovnim akademskim studijama, predmeti Nacionalna ekonomija i Ekonomska politika.